

WSTĘP

Autorzy diagnozujący stan współczesnego polskiego systemu partyjnego podkreślają zjawisko dominacji prawicy w życiu publicznym. Pisze się o instytucjonalnej, a niekiedy nawet symbolicznej kartelizacji sceny politycznej, w której na poziomie politycznej wyobraźni oraz dyskursu dominują dwie siły przyznające się do prawicowej tożsamości: Platforma Obywatelska oraz Prawo i Sprawiedliwość¹. Niezależnie od słuszności tezy o kartelizacji, status hegemonii, choć wydaje się dziś oczywisty i trwały, dalece odbiega od sytuacji prawicy z połowy lat dziewięćdziesiątych. Cechą charakterystyczną ówczesnej prawicy, oprócz pozaparlamentarnego statusu, były silne ruchy odśrodkowe, częste podziały organizacyjne oraz wewnętrzne konflikty odnoszące się do wielu kwestii życia politycznego, m.in. stosunku do Lecha Wałęsy, roli związków zawodowych w polityce i gospodarce, tempa polskiej transformacji, czy zakresu rozliczeń z przeszłością. Wielu polityków i publicystów związanych z prawicą obawiało się wówczas jej całkowitej anihilacji i trwałej dominacji lewicy postkomunistycznej, która do 2001 r. systematycznie powiększała zakres poparcia wyborczego. Obawom tym towarzyszyła silna krytyka prawej zwłaszcza strony systemu partyjnego, źródeł orientacji na fragmentaryzację upatrująca w dziedzictwie historycznym, czy czynnikach genealogicznych, związanych z socjalizacją polityczną przebiegającą w warunkach państwa niedemokratycznego. Zgodnie z tym nurtem myślenia działacze solidarnościowej głównie opozycji politycznej przed 1989 r., tworząc prawicowe partie polityczne nadal uprawiali antypolityczną politykę, opartą raczej na ekspresji tożsamości i dystansie względem stabilnych instytucji partyjnych, czy państwowych². Jednak pamiętając o znaczeniu zmiennej historycznej, konieczne jest

¹ M.A. Cichocki, *Prawica, sfera polityczności i złudzenia*, w: *Partie i zmiany granic polityki*, red. P. Kosiewski, Warszawa 2009, s. 77; P. Śpiewak, Wypowiedź w dyskusji „Przyszłość polskiej sceny politycznej. Zapis stenograficzny”, Warszawa 2006, s. 25.

² J.J. Linz, A. Stepan, *Problems of democratic transition and consolidation. Southern Europe, South America, and Post-communist Europe*, Baltimore–London 1996, s. 272–273.

uwzględnienie także innych czynników. Bez nich dość trudno byłoby wyjaśnić nie tylko sukces prawicy w wyborach parlamentarnych 1997 r., ale przede wszystkim trwały zwrot na prawo po wyborach prezydenckich i parlamentarnych 2005 r., połączony z malejącym znaczeniem partii lewicowych.

Jakkolwiek materialne, instytucjonalne oraz kulturowe dziedzictwo poprzedniego reżimu odegrało istotną rolę w kształtowaniu przestrzeni rywalizacji partyjnej, zasadnicze znaczenie miały również inne zmienne: struktury możliwości politycznych (zachowanie sprawujących władzę, typ systemu wyborczego, specyficzny system finansowania partii), poparcie mediów, obecność silnych, zewnętrznych sponsorów (w przypadku prawicy: Kościoła katolickiego i „Solidarności”), dynamika rywalizacji międzypartyjnej, a przede wszystkim decyzje partyjnych liderów oraz relacje pomiędzy nimi. Celem badania, którego wyniki przedstawia niniejsza książka jest analiza procesów powstawania, rozwoju i przekształceń partyjnych po prawej stronie sceny politycznej, z uwzględnieniem wskazanych czynników, zwłaszcza decyzji elit politycznych rozstrzygających o kierunkach podziałów oraz sojuszy prawicowych partii politycznych. Należy jednak podkreślić, iż praca dostrzega ważną rolę niedemokratycznej przeszłości jako zasobu politycznego. W przypadku partii, które wywodziły się z solidarnościowej, bądź pozasolidarnościowej opozycji politycznej, budowanie dystynkcji w oparciu o legitymizującą przeszłość miało duże znaczenie zwłaszcza w latach 90. Książka uwzględnia istotną rolę podziału postkomunistycznego dla budowy prawicowych tożsamości partyjnych oraz jako zasobu wykorzystywanego dla uzasadniania przemian organizacyjnych na prawicy. Przedmiotem rozważań są więc także mechanizmy relacyjnego (względem innych prawicowych oraz postkomunistycznych podmiotów politycznych) budowania tożsamości partyjnych, legitymizacji procesów podziału, integracji oraz zawiązywania sojuszy pomiędzy poszczególnymi partiami prawicy. W dążeniu do stworzenia „gęstego opisu” interakcji i przemian na prawicy, analiza eksploruje nie tylko wymiar organizacyjny ujęty w perspektywie diachronicznej, ale także wymiar dyskursu polityków prezentujących innym podmiotom politycznym oraz opinii publicznej określoną wizję pozycji partii na scenie politycznej oraz uzasadniających przemiany organizacyjne partii.

Zakres czasowy pracy obejmuje okres od wyborów czerwcowych 1989 r. do wyborów parlamentarnych 2011 r. Pozwoliło to na ukazanie wielowymiarowości przemian na prawicy, ustalenie genealogii współczesnych partii politycznych, a także przedstawienie sytuacji politycznej prawicy lat 90., która do dziś jest istotnym *memento* przywoływanym w celu krytyki, bądź powstrzymania tendencji odśrodkowych. Szczególna uwaga poświęcona została okresowi tzw. wojny na górze, która przyspieszyła proces tworzenia podziałów partyjnych,

a także wyborom 2005 i 2007, które zapewniły prawicy pozycję hegemoniczną, uruchamiając równocześnie procesy silnej polaryzacji.

Rozprawa nie ma na celu przedstawienia kompletnej historii poszczególnych partii polskiej prawicy, będąc raczej próbą uchwycenia dynamiki organizacyjnych przemian partyjnych w ramach relacji międzypartyjnych. Stąd informacje o niektórych partiach będą miały charakter wyłącznie wycinkowy, pojawiając się tylko w kontekście intensywnych zmian organizacyjnych, istotnie wpływających na zachowania innych, prawicowych podmiotów³. Ambicją książki nie jest również przedstawienie procesu ewolucji wszystkich partii prawicy, a jedynie tych, które spełniają kryteria relewancji. Według G. Sartoriego, nie wszystkie partie zaliczać trzeba do systemu partyjnego, zaś w ramach systemu partyjnego nie wszystkie partie odgrywają takie samo znaczenie, przy czym kryterium wielkości poparcia wyborczego nie jest kryterium rozstrzygającym. G. Sartori wyróżnił kryterium potencjału koalicyjnego oraz kryterium szantażu koalicyjnego. To pierwsze, pozwala uznać za relewantną partię, braną pod uwagę w procesie konstruowania koalicji rządowej. To drugie, przyznaje relewancję każdej partii, która wpływa na taktykę rywalizacji partyjnej, zwłaszcza wtedy, gdy pod jej wpływem następuje zmiana kierunku rywalizacji partii prorządowo zorientowanych. Miary powyższe niewiele mówią o wielkości poparcia wyborczego partii, a tym samym rozważania nad relewantnością określonego ugrupowania pozostawać muszą uwzględniać obecność pozostałych podmiotów tworzących dany kontekst polityczny⁴.

Szczególnego znaczenia nabierają poczynione ustalenia w kontekście polskim, gdzie w odniesieniu do pierwszego zwłaszcza okresu kształtowania sceny partyjnej można było stwierdzić: „Partie małe, dysponujące tylko minimalnym ułamkiem miejsc w parlamencie mogą nagle okazać się wysoce relewantnym

³ Bardziej szczegółowego opisu historii rozwoju poszczególnych organizacji partyjnych w ramach różnorodnych nurtów polskiej prawicowości (m.in. konserwatywnego, chrześcijańsko-demokratycznego, narodowo-demokratycznego) dostarczają m.in. K. Wandowicz, *Współczesny konserwatyzm polityczny w Polsce (1989–1998)*, Wrocław 2000; B. Borowik, *Partie konserwatywne w Polsce 1989–2001*, Lublin 2011; P. Łyzwa, *Mysł polityczna chrześcijańskiej demokracji w III RP*, Toruń 2003; J. Tomaszewicz, *Ugrupowania neoendeckie w III Rzeczypospolitej*, Toruń 2003; G. Tokarz, *Ruch narodowy w Polsce w latach 1989–1997*, Wrocław 2002; Cz. Maj, E. Maj, *Narodowe ugrupowania polityczne w Polsce 1989–2001*, Lublin 2007. Doskonałym źródłem informacji na temat partii politycznych są także: *Partie i ugrupowania parlamentarne III RP*, red. K. Kowalczyk, J. Sielski, Toruń 2006; *Partie i koalicje polityczne III Rzeczypospolitej*, red. W. Gładkiewicz, K. Paszkiewicz, B. Sawicka, Wrocław 2004. Zmiany organizacyjne na prawicy ukazuje też książka: T. Bojarowicz, *Partie i ugrupowania prawicowe w Polsce po 1989 roku*, Toruń 2013.

⁴ J. Wasilewski, *Scena polityczna w postkomunistycznej i postsolidarnościowej Polsce*, w: *Konsolidacja elit politycznych w Polsce 1991–1993*, red. tenże, Warszawa 1994, s. 37–38.

partnerem lub oponentem. Wydaje się, iż najczęściej uzależnione to jest od wzajemnych powiązań pomiędzy »arytmetyczną« konstelacją ukształtowaną w parlamencie a dystansem ideologicznym pomiędzy partiami czy też rodzinami partii⁵. Stąd wielu autorów uznawało, że w pierwszym demokratycznie wybranym parlamencie prawie wszystkie partie należało uznać za partie relewantne. W niniejszej książce uwzględnione zostaną te podmioty polityczne, które przekroczyły próg reprezentacji parlamentarnej oraz podmioty, które powstawały wskutek procesów podziału bądź integracji wcześniej wskazanych. Marginalnie będzie mowa również o strukturach niemieszczących się w dwóch powyższych kategoriach, współtworzących jednak którąkolwiek z prawicowych koalicji. Jest to wyrazem dążenia do oddania detali procesu przekształceń, przy pełnej świadomości ich wtórnego charakteru jako podmiotów raczej dopełniających, a nie inicjujących roszady personalne i przekształcenia strukturalne.

Tak zaprojektowane badanie opierało się na jakościowej analizie kilku typów źródeł zastanych, co umożliwiło triangulację danych. Polega ona na pozyskaniu i wykorzystaniu danych z różnych źródeł w celu opisu określonego zjawiska. Dzięki temu możliwa jest minimalizacja ryzyka wpływu określonego kontekstu związanego z występowaniem użytych źródeł danych. Ponadto wykorzystanie danych pochodzących z różnych źródeł, daje możliwość większej obiektywizacji procesu badawczego, a także ustalenia relacji pomiędzy analizowanymi zjawiskami i ich uwarunkowaniami⁶. Po pierwsze, analizie podlegały materiały prasowe publikowane na temat partii prawicowych w prasie wysokonakładowej o ogólnopolskim zasięgu (m.in. „Gazeta Wyborcza”, „Rzeczpospolita”, „Życie”, „Polityka”, „Newsweek”, „Przekrój”). Szczególnym źródłem informacji były zwłaszcza dzienniki, szczegółowo informujące o życiu politycznym prawicy. Po drugie, ważnym materiałem źródłowym były wywiady prasowe udzielane przez polityków prawicy, a także artykuły – opinie i inne wypowiedzi ich autorstwa. Po trzecie, analizowano wszelkiego rodzaju dokumenty partyjne, w tym programy partyjne, oświadczenia, czy listy liderów do członków partii. Po czwarte, znaczącą rolę w kontekstualizowaniu oraz uzupełnianiu informacji zdobytych dzięki powyższym źródłom odegrały również

⁵ R. Herbut, *Dynamika zmiany systemu partyjnego w Europie*, cyt. za: W. Jednaka, *Proces kształtowania się systemu partyjnego w Polsce po 1989 roku*, Wrocław 1995, s. 115. Owa „arytmetyczna konstelacja” w Sejmie I kadencji modyfikowana była dodatkowo przez istnienie „martwego pola polityki” wedle formuły R. Gortat, a więc faktu marginalizacji 24% mandatów, którymi dysponowały łącznie SLD i KPN. Zob. R. Gortat, *Fragmentaryzacja i krystalizacja na polskiej scenie politycznej*, w: *Wybory '91 a polska scena polityczna*, red. S. Gebethner, J. Raciborski, Warszawa 1992, s. 43.

⁶ P. Chomczyński, *Triangulacja*, w: K.T. Konecki, P. Chomczyński, *Słownik socjologii jakościowej*, Warszawa 2012, s. 308–310.

wywiady-rzeki z politykami prawicy obszernie informujące m.in. o wewnętrznym życiu partyjnym, pozwalające na weryfikację wielu oficjalnych wypowiedzi⁷. Po piąte, istotnych informacji dostarczały wnikliwe, choć często silnie uwarunkowane sympatiami politycznymi autorów biografie poszczególnych liderów politycznych⁸.

Analiza wymienionych źródeł polegała na poszukiwaniu i weryfikowaniu poprzez porównywanie z innymi źródłami informacji dotyczących genezy partii politycznych oraz ich rozwoju, w tym procesów dzielenia i łączenia większe struktury. Interesujące były kwestie personalne, związane z przynależnością do partii, transferami partyjnymi, informacje o zmieniającej się pozycji w strukturze partyjnej, np. osiągnięcia i utrzymywania pozycji lidera, wreszcie decyzje o powołaniu nowego ugrupowania. Przedmiotem zainteresowania były również wszelkie informacje na temat rozmów koalicyjnych prowadzonych przez partyjne podmioty, ich genezy, przebiegu oraz rezultatów. Szczególnie przydatnym źródłem były w tym wypadku materiały prasowe oraz wywiady-rzeki z politykami, które informowały retrospektywnie o zakulisowych, czy wewnętrznych wydarzeniach życia partyjnego, nie zawsze reprezentowanych medialnie.

Oprócz wymiaru behawioralnego, związanego z zachowaniami polityków oraz ugrupowań, ważnym aspektem analizy był również wymiar dyskursywny, w ramach którego artykułowano główną oś podziału oraz kwestie programowe, budowano prawicowe tożsamości, a także konstruowano dystynkcje między ugrupowaniami. Materiałem źródłowym wykorzystywanym dla rekonstrukcji wymiaru dyskursywnego były przede wszystkim wypowiedzi polityków publikowane w prasie. Jeśli przyjąć tezę, iż dyskurs to nie tylko określona treść (np. programowa), ale również rodzaj praktyki, która rodzi efekty polityczne, to publiczne wypowiedzi odgrywały zasadniczą rolę w konstruowaniu tożsamości własnej oraz oponenta, pełniąc funkcje legitymizacyjne oraz delegitymizacyjne. Dzięki jakościowej analizie dyskursu publicznego możliwe

⁷ Zob. m.in. *Odwrotna strona medalu*, z J. Kaczyńskim rozmawiała T. Bochwic, Warszawa 1991; P. Zaremba, M. Łętowski, *Czas na Akcję* – wywiad z M. Krzaklewskim, Warszawa 1997; *Koniec PiS-u*, z M. Kamińskim rozmawia A. Morozowski, Warszawa 2012, A. Łukasiak, A. Rybak, L. Dorn: *Rozrachunki i wyzwania*, Warszawa 2009; *O dwóch takich. Alfabet braci Kaczyńskich*, rozmawiali M. Karnowski, P. Zaremba, Warszawa 2006; *Alfabet Rokity*, rozmawiali M. Karnowski, P. Zaremba, Kraków 2004; Ł. Warzecha, *Strefa zdekomunizowana* – wywiad-rzeka z R. Sikorskim, Warszawa 2007; Marcinkiewicz. *Kulisy władzy*, z K. Marcinkiewiczem rozmawiają M. Karnowski, P. Zaremba, Warszawa 2007.

⁸ Zob. m.in. A. Stankiewicz, P. Śmiłowicz, *Donald Tusk. Droga do władzy*, Warszawa 2008; M. Majewski, P. Reszka, *Daleko od miłości*, Warszawa 2011; S. Grabias, *Donald Tusk: pierwsza niezależna biografia*, Łódź 2011; P. Zaremba, *O jednym takim... Biografia Jarosława Kaczyńskiego*, Warszawa 2010.

było zidentyfikowanie podstawowych podziałów społecznych oraz politycznych eksponowanych przez partie. Analiza dyskursu politycznego pozwoliła także na wyodrębnienie uzasadnień, usprawiedliwień oraz innych zabiegów legitymizujących, które miały wyjaśniać oraz przekonywać do określonych decyzji politycznych związanych z organizacyjnymi przekształceniami sceny politycznej po prawej stronie.

Rozprawa składa się z ośmiu rozdziałów. Pierwsze dwa rozdziały mają charakter teoretyczny, omawiając uwarunkowania systemu partyjnego w Polsce ze szczególnym uwzględnieniem podziału postkomunistycznego jako ważnej dla prawicy osi rywalizacji oraz zakres znaczeniowy i sposób funkcjonowania podziału lewica – prawica na polskiej scenie politycznej. Układ kolejnych sześciu rozdziałów ma charakter chronologiczny, co pozwala śledzić ewolucję struktur organizacyjnych partii prawicowych wraz z czynnikami i wydarzeniami wpływającymi na omawiane zmiany. Rozdział trzeci przedstawia proces powstawania prawicowych partii politycznych, podkreślając znaczenie rozmów Okrągłego Stołu oraz tzw. wojny na górze jako czynników katalizujących podziały partyjne. W rozdziale czwartym szczegółowo analizowane są procesy dalszej fragmentaryzacji prawicy, omawiane inicjatywy zjednoczeniowe, wreszcie przedstawiona geneza powstania Akcji Wyborczej Solidarność jako reakcji na zwycięstwo postkomunistycznej lewicy w wyborach prezydenckich i parlamentarnych. Dylematy funkcjonowania AWS jako wielkiej koalicji prawicy oraz gra interesów toczona wokół wewnętrznych procesów integracji i dyspersji, które finalnie prowadzą do rozpadu ugrupowania są przedmiotem rozważań kolejnego rozdziału. Szósty rozdział omawia znaczenie rozpadu AWS oraz zwycięstwa lewicy postkomunistycznej w wyborach parlamentarnych 2001 r. dla powstania i rozwoju Platformy Obywatelskiej, Prawa i Sprawiedliwości oraz Ligi Polskich Rodzin. Przejęte z badań nad ruchami społecznymi oraz teorii polityk publicznych pojęcia „okna możliwości”, czy struktur politycznych możliwości służą do wyjaśnienia, jak kryzys rządów SLD wykorzystano dla promocji koncepcji radykalnej zmiany oraz idei IV Rzeczypospolitej. Ostatnie dwa rozdziały śledzą narodziny i rozwój prawicowej dwubiegunowości od podwójnych wyborów 2005 r. przez okres rządów PiS, po wybory parlamentarne 2007 i 2011 r. Rozdział siódmy oraz ósmy analizują także procesy relacyjnego konstruowania tożsamości w ramach podziału postsolidarnościowego, który uzupełnił postkomunistyczną oś rywalizacji. Rozdział ósmy przedstawia ponadto mechanizmy i procesy powstawania nowych, prawicowych struktur politycznych w warunkach ostrej polaryzacji partyjnej.